ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN [2663-0265](#) (print) ISSN [2663-0273](#) (online)

2020. Vol. 12. Issue 1.

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Євген Григорович Сінкевич

Доктор історичних наук, професор
кафедри всесвітньої історії та
міжнародних відносин,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
бул. Шевченка, 81, Черкаси, 18000, Україна

E-mail: e.sinkevych@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5729-1644>

Y.H. Sinkevych

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Department of World History and
International Relations,
The Bohdan Khmelnytsky National University
of Cherkasy,
bul. Shevchenko, 81, Cherkasy, 18000, Ukraine

УДК 327.8

БЛИЗЬКОСХІДНИЙ НАПРЯМ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ІЗРАЇЛЮ НА ПОЧАТКУ XXI ст.

Received 11 April 2020; revised 18 May 2020; accepted 15 June 2020

DOI: 10.15421/352027

Анотація

На сьогоднішній день сформувалися різні точки зору щодо місця і ролі Ізраїлю в системі міждержавних зв'язків Близькосхідного регіону. Частина дослідників характеризує зовнішню політику Ізраїлю як орієнтовану в виключно на Захід. Однак це твердження не відповідає дійсності. В силу свого географічного положення Ізраїль є інтегральною частиною Близького Сходу, тому прагне налагодити зв'язки з своїми близькосхідними сусідами. При цьому він використовує різні критерії вибору потенційних партнерів і принципи налагодження відносин з ними. Ізраїльська концепція «периферійного альянсу», суть якої зводиться до необхідності пошуку союзників у ворожому оточенні за етнічною та конфесійною ознаками, має мало прикладів у сучасній світовій політиці. Найбільш яскравими проявами ефективності ізраїльського зовнішньополітичного курсу є ізраїльсько-йорданські, ізраїльсько-турецькі та ізраїльсько-єгипетські відносини.

Ключові слова: *Ізраїль, Близькосхідний конфлікт, зовнішня політика, арабські країни.*

The Middle Eastern direction of Israel's foreign policy at the beginning of the XXI century

Abstract

At the meantime, there have been differing views on Israel's place and role in the Middle East's interstate system. Many researchers characterize Israel's foreign policy as primarily Western-oriented. However, this statement is not true. Due to its geographical location, Israel is an integral part of the Middle East. Israel seeks to establish ties with its Middle Eastern neighbors. At the same time, it uses interesting for research criteria for selecting potential partners and the principles of establishing relations with them. The Israeli concept of the "peripheral alliance", the essence of which is the need to find allies in a hostile environment on ethnic and religious grounds, has few examples in modern world politics. The most striking manifestations of the effectiveness of Israel's foreign policy are Israeli-Jordanian, Israeli-Turkish and Israeli-Egyptian relations.

The geopolitical aspect is conditioned by the geographical affiliation of Israel to the region. And this certainly has a significant impact on the entire foreign policy concept of the state. In addition, being at the junction of Asia's Africa and Europe, the Middle East is a "bridge" between Eurasia and the African continent, so it is important in the context of Jerusalem's foreign policy strategy.

The economic aspect is related to the oil resources of the Middle East. Israel is currently an energy-dependent country. The main source of black gold for many years was Egypt. After the overthrow of the Mubarak regime, the situation with the supply of hydrocarbons became more complicated, so Israel is forced to look for new partners. Israel has always been interested in establishing friendly relations with the moderate Arab regimes of the Middle East, the oil-bearing monarchies of the Persian Gulf.

Cultural-historical and closely related religious aspect, are conditioned by the fact that Israel belongs to this region on the basis of cultural and civilizational characteristics.

The uniqueness of Israel's foreign policy methods, which it is forced to resort to while being in a hostile environment of the Arab states, being an outcast state, is noted. Their analysis on practical material, according to the author, is of particular interest.

High dynamics of changes in the Middle East conflict zone, which will necessitate new analytical generalizations.

Keywords: *Israel, Middle East conflict, foreign policy, Arab countries.*

Ближневосточное направление внешней политики Израиля в начале XXI века

Аннотация

На сегодняшний день сформировались различные точки зрения относительно места и роли Израиля в системе межгосударственных связей Ближневосточного региона. Часть исследователей характеризует внешнюю политику Израиля как ориентированную исключительно на Запад. Однако это утверждение не соответствует действительности. В силу своего географического положения Израиль является интегральной частью Ближнего Востока, поэтому стремится наладить связи со своими ближневосточными соседями. При этом он использует различные критерии выбора потенциальных партнеров и принципы налаживания отношений с ними. Израильская концепция «периферийного альянса», суть которой сводится к необходимости поиска союзников во враждебном окружении по этническому и конфессиональному признакам, имеет мало примеров в современной мировой политике. Наиболее яркими проявлениями эффективности израильского внешнеполитического курса является израильско-иорданские, израильско-турецкие и израильско-египетские отношения.

Ключевые слова: *Израиль, Ближневосточный конфликт, внешняя политика, арабские страны.*

Постановка проблеми.

Як постколоніальна країна – Україна знаходиться у стані постійного економічного, політичного, етнічного і військового тиску з боку імперської Росії. Тому питання налагодження дієвої системи захисту від агресивних дій сусіда є нагальним завданням державної політики в Україні. Прикладом ефективного вирішення проблем в умовах несприятливих зовнішніх чинників є Ізраїль.

Вже з першого дня свого утворення – ця країна знаходиться в безпрецедентній ситуації конфлікту з майже всіма своїми сусідами по регіону. Лише з Єгиптом (з 1979 р.) і Йорданією (з 1994 р.) були підписані мирні угоди та встановлені дипломатичні відносини, інші арабські країни відмовляються визнавати Ізраїль як суверенну державу. З цими двома сусідами у Ізраїлю існують і міжнародно-визнані кордони. Територіальні суперечки з Сирією, Ліваном і Палестиною і на сьогоднішній день є невирішеними. Із середини 1990-х рр. до жовтня 2000 Ізраїль підтримував стосунки з Катаром, Оманом на рівні бюро із зв'язків, проте з початком другої палестинської «інтифади» і ці контакти були перервані.

Аналіз останніх досліджень.

Вітчизняні дослідники ще не достатньо

уваги приділили питанню зовнішньої політики Ізраїлю, проблемі врегулювання арабо-ізраїльському конфлікту та ізраїльсько-американським відносинам у контексті Близькосхідної політики Єрусалиму, а саме впливу Білого Дому на прийняття зовнішньополітичних рішень ізраїльським урядом. Одним з найбільш вагомих наукових досліджень являються статті та захищена дисертація А. Захарченко. Авторка приходить до висновку, що Вашингтон оголосивши війну режиму С. Хусейна, ліквідував іракську загрозу для Ізраїлю, крім того США разом з Ізраїлем також виступають проти розвитку ядерної програми Ірану, вбачаючи в ній основу загрозу безпеки єврейської держави. Досліджуються також основні тенденції розвитку ізраїльсько-сирійського та ізраїльсько-ліванського напрямів близькосхідного мирного врегулювання на початку XXI століття, а також аналізуються підходи адміністрації Джорджа Буша-молодшого та Барака Обами до цієї проблеми [1-3].

У статті М.Липяцької «Реалізація зовнішньополітичного курсу Ізраїлю: нові виклики та загрози» [4] здійснено аналіз революційних подій на Близькому Сході та в арабських країнах Північної Африки і внаслідок цього зміна зовнішньополітичного курсу Ізраїлю, згідно

із загальною політичною кон'юнктурою, що складається в регіоні. Новий підхід до зазначеної проблематики міститься також у публікації О.Коппель [5].

Достатньо прискіпливо вивчають ситуацію в Ізраїлі та його відносини з сусідніми країнами закордонні науковці.

Дослідження історика та політолога А. Епштейна, представлені у працях «Израиль и проблема палестинских беженцев: история и политика» [6], «Израильяне и палестинцы: от конфронтации – к переговорам и обратно» [7]. У першій роботі автор висуває декілька гіпотез та тез, які змінюють традиційне бачення подій, що аналізуються, і дозволяють по-новому зрозуміти місце палестинської діаспори в системі регіональних та міжнародних відносин. В монографії «Израильяне и палестинцы: от конфронтации – к переговорам и обратно» досліджено хід переговорного процесу між ізраїльськими та палестинськими лідерами в 1990-ті – 2000-ні роки.

Еволюція самобутньої конституційно-правової системи Ізраїлю в складних історичних умовах розглядається у монографії В. Воробйова, І. Чайко «Израильский парламентаризм: конституционно-правовой анализ» [8]. «Політика сили і компромісу» Ізраїлю щодо своїх регіональних сусідів, стратегічний військово-політичний союз Ізраїлю і Туреччини, політика єврейської держави щодо посилення своїх міжнародних позицій на позарегіональному рівні вивчалась російським сходознавцем І.Рижовим в праці «Израиль в современных международных отношениях» [9].

Також основні принципи політики ізраїльського керівництва по відношенню до арабських країн досліджували такі автори, як А.Торкунов [10], М.Гасратян [11]. У статті А.Трайніного та А.Луцького «Израиль и Иордания: испытание временем» [12] вказується, що Йорданія є однією з небагатьох арабських держав, що визнали право Ізраїлю на існування і підписали з ним мирний договір. У той же час Хашимітському королівству при будівництві відносин з Ізраїлем доводиться рахуватися з думкою більшості країн арабського світу і з палестинцями. Вивчення саме військово-політичного співробітництва між

курдами та Ізраїлем займались вчені А.Майстровой, М.Котлярський [13].

Виклад основного матеріалу.

Всяке історичне минуле в тій чи іншій мірі міфологізоване. І те, яке далеко від нашого часу, і зовсім недавнє, яке, здавалося, є у всіх на пам'яті, раптом постає в абсолютно іншому вигляді в інтерпретації нових режимів і правителів (наприклад, ідеї В.Путіна стосовно «русского мира»). Найбільше прагнення до створення держави проявляли ті єврейські громади, які стикалися з нерівноправністю, з неможливістю нормальної соціалізації, з відсутністю майбутнього для себе і своїх дітей. Це стосувалося, насамперед, єврейського населення Російської імперії та Східної Європи, яке було особливо чутливим до будь-яких, навіть фантастичних планів рішення єврейської проблеми.

Держава Ізраїль складалась в контексті гострого міжнародного суперництва, в рамках якого боротьба за Палестину здійснювалась при безпосередній участі зовнішніх сил, чий інтереси не збігалися ні з інтересами єврейської громади, ні з інтересами арабів.

Ізраїль має відносно коротку історію: вона була проголошена 14 травня 1948 року. Однак, боротьба за її створення почалася набагато раніше – її очолили лідери політичного сіонізму, котрим вдалося втілити в життя здавалося в той час утопічну ідею. Вони розробили концептуальні рамки будівництва держави, забезпечили суспільну мобілізацію, визначили пріоритети на шляху практичного втілення висунутої ідеї, використовували дипломатичні, військово-політичні, економічні та ідеологічні засоби для її реалізації. Ізраїль фактично створювався на протязі багатьох років – він починався як «державна в дорозі», коли формувалися квазідержавні інститути управління, профспілки, система освіти та охорони здоров'я, військові організації. Створення Ізраїлю прискорила Друга світова війна, в ході якої зазнала нищення велика частина європейського єврейства. Проголошення Держави Ізраїль стало можливим в результаті боротьби єврейської громади (ішува) в Палестині за незалежність, діяльності Всесвітньої сіоністської організації, прийняття Генеральною Асамблеєю

єю ООН резолюції про розділ Палестини. Ця резолюція відображала не тільки співчуття і підтримку народу, що пережив голокост, але одночасно стала свідченням гострих міжнародних протиріч, в тому числі прагнення Радянського Союзу витіснити Великобританію з Близького Сходу [14].

Ізраїль справедливо вважається переселенським суспільством. Імігранти з різних країн світу, які прибули в Палестину, створили квазідержавну структуру і сприяли організаційному, військово-політичному і економічному становленню єврейської громади в Палестині, а в подальшому і держави. До цих пір імміграція – найважливіший ресурс демографічного зростання [15]. Проблема Палестини домінує над політичними процесами в регіоні і в самому Ізраїлі. Вона зумовила тяжкість і трагізм боротьби за створення держави Ізраїль, вибір зовнішньополітичних орієнтирів, формувала програми партій і громадську думку, потреби суспільства в певному типі політичних лідерів, одночасно розділяла і згуртовувала різні групи населення. Крім того, періоди ізраїльської історії значною мірою відображають фази розвитку Близькосхідного конфлікту – кризи і пошуки врегулювання. Наприклад, війна 1967 року стала найважливішою віхою в історії держави, кардинальним чином змінивши колишній вектор її розвитку (Ізраїль розширив свою територію за рахунок сусідніх арабських держав і досі окупує частину арабських територій); серйозним випробуванням, який також позначив нову епоху, була війна 1973 р.; політичним проривом, який відкрив Ізраїлю нові можливості, стали Кемп-Девідські угоди 1978 і т.п.

Створений у центрі арабського світу Ізраїль впродовж всієї своєї історії стикався з серйозними викликами і загрозами і був змушений вживати екстраординарних заходів для забезпечення безпеки. Головна проблема Близькосхідного конфлікту – палестинська – залишається неврегульованою, що перешкоджає офіційному визнанню Ізраїлю з боку більшої частини арабських держав. Крім того, ізраїльське суспільство завжди було для Заходу куди більш культурно близьким, ніж традиційні суспільства Сходу. Європейська культу-

ра, західна модель політичного процесу зближувала його з Заходом, робила зрозумілими і прозорими мотиви його зовнішньополітичної поведінки і внутрішню політику, а швидкий економічний розвиток дозволяв говорити про Ізраїль як про Близькосхідний феномен, як про «віллу в джунглях».

Ізраїль не самотній у своїй вимозі визнання етнічного (єврейського) характеру держави. Етнонаціоналізм, знову відродився в кінці XX століття, став ідейною основою численних рухів за незалежність, привів до сплеску етнополітичних конфліктів і до розпаду багатонаціональних держав. З'явилися нові країни, які побудовані на етнічній основі і прагнуть зберегти домінування своєї етнічної групи всупереч міжнародним зобов'язанням і навіть здоровому глузду. І хоча положення етнічних меншин в Ізраїлі незрівнянно краще, ніж їх положення в ряді цих нових держав або в деяких арабських країнах, проте вимоги в цьому плані до Ізраїлю, який представляє собою демократію західного типу, завжди є незрівнянно вищі, ніж до інших держав Близькосхідного регіону [16].

Конфлікт з арабами здійснив потужний вплив на всі сторони життя держави і суспільства. Ізраїль пережив чимало важких випробувань, війн і зіткнень зі своїми найближчими сусідами, йому довелося боротися із загрозою регулярних армій, і тероризмом, але при цьому і сам Ізраїль сприймався і сприймається в арабському світі як серйозна загроза. До цих пір не вирішена проблема державності для палестинського народу, хоча принцип «два народи – дві держави» визнано практично всіма за винятком крайніх радикалів з обох сторін. Революційні виступи в арабському світі і відхід лідерів, що орієнтувалися на СРСР, чреваті посиленням націоналістичних підходів у політиці низки арабських держав [17].

Нова політика ізраїльського МЗС, ефективна зовнішньополітична стратегія, систематична робота з країнами, що розвиваються приносять свої плоди: число держав, які на міжнародних форумах підтримують Ізраїль, постійно зростає. Так, у 2010 році на конференції Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) був провалений запропоно-

ваний арабськими країнами проект резолюції з вимогою приєднання Ізраїлю до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Проти антиізраїльської резолюції проголосували представники 51 держави, в тому числі: Чехія, Румунія, Молдова, Україна, Фінляндія, Словаччина, Угорщина, Грузія, Литва, Латвія і Естонія. Представники 46 країн підтримали резолюцію і 23 утрималися [18].

Історія держави Ізраїль дає приклад наполегливої боротьби народу за незалежність, створення сучасної економіки та державної соціальної системи (що не виключає потужних соціальних виступів), функціонування демократичних інститутів та активності громадянського суспільства. Історія Ізраїлю продемонструвала можливість пошуку нових моделей державного будівництва, які забезпечили б успішний розвиток навіть при обмежених ресурсах. Держава Ізраїль самодостатня, хоча спирається на зовнішню допомогу і підтримку. Її громадяни вирішують складні завдання, вони зміцнюють і зберігають свою державу [19]. Як зазначалося вище, наймиролюбнішим сусідом Ізраїлю виявилася Йорданія, підписавши з нею в 1994 році договір про мир. Ізраїль відвернув від себе ще одну загрозу своїй безпеці. Але договір про мир не закінчився тільки підписанням, була потрібна

так само його повна реалізація. В епоху Нетаньягу реалізація цього договору відбувається максимально точно, виконуються взяті на себе зобов'язання, але не без особливих труднощів, пов'язаних як з географічним фактором, так і політичним.

Раніше всі зусилля в ООН ізраїльська дипломатія направляла на рішення палестинського конфлікту та боротьбу з антисемітизмом в світі. Останнім часом йде відхід від сформованих стереотипів, зосереджується увага на вирішенні таких проблем, як боротьба з бідністю, меліорація і використання сучасних сільськогосподарських технологій. Ізраїлю є, що запропонувати світові, і світ проявив надзвичайну зацікавленість в ізраїльському досвіді.

Таким чином, незважаючи на негативний вплив арабо-ізраїльського конфлікту, який нерідко обмежує можливості Ізраїлю по закріпленню його позицій на світовій арені, що поставив серйозні перепони на шляху інтеграції Ізраїлю в регіоні Близького Сходу, можна все ж прийти до висновку, що за роки свого існування Ізраїль став органічною частиною цього регіону, елементом багатокольорової Близькосхідної мозаїки, найважливішим фактором, який впливає на всю систему міжнародних відносин.

Бібліографічні посилання / References

1. Захарченко А.М. Особливості ізраїльсько-сирійського й ізраїльсько-ліванського треків близькосхідного мирного врегулювання та посередницька діяльність США (2000-2005): зб. статей. Одеса: Фенікс, 2009. С.141-149.
2. Захарченко А.М. Арабо-ізраїльський конфлікт: проблеми врегулювання на сучасному етапі : зб. статей. Одеса : Фенікс, 2009. 240 с.
3. Захарченко А.М. Концептуальне забезпечення політики США щодо врегулювання арабсько-ізраїльського конфлікту в 1991-2001 рр.: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.04 "Політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку". Київ, 2006. 20 с.
4. Липяцька М. Реалізація зовнішньополітичного курсу Ізраїлю: нові виклики та загрози. Віче. 2011. №10. С.11-22.
5. Коппель О.А. Зовнішні фактори еволюції близькосхідної регіональної підсистеми міжнародних відносин. Політикус. 2018. Вип.3. С.58-65.
6. Эпштейн А. Израиль и проблема палестинских беженцев: история и политика. М.: Институт Ближнего Востока, 2005. 214 с.
7. Эпштейн А. Израильяне и палестинцы: от конфронтации - к переговорам и обратно. М.: Институт Ближнего Востока, 2009. 377 с.
8. Воробьев В.П., Чайко И.А. Израильский парламентаризм: конституционно-правовой анализ. Монография. М.: МГИМО(У) МИД России, 2006. 152 с.
9. Рыжов И.В., Шаталов-Давыдов Д.Ю. Израиль в современных международных отношениях.

Актуальные проблемы современной науки: сборник статей 5-й международной конференции. Социальные и гуманитарные науки. Ч.39. История / Науч. ред. А.Н.Суворов, Н.В.Ганина, Е.В.Дымов. Самара: Изд-во СамГТУ, 2004. 235 с.

10. Торкунов А.В. Современные международные отношения. М.: РОССПЭН. 2001. 584с.

11. Гасратян С.М. Религиозные партии Государства Израиль. М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 1996. 193 с.

12. Трайнин А.М., Лукоянов А.К. Израиль и Иордания: испытание временем. Восток 21 век. 2012. 15 марта. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://east21c.com/index.php/2012-02-16-12-54-16/2012-02-16-13-01-26/izrail/61-izrail-i-iordaniya-ispytanie-vremenem>

13. Мечетная Н. Давид против Голиафа. Корреспондент. 2012. №6. С. 38-40.

14. Государство Израиль. Справочник. М.: Главная ред. восточной литературы изд-ва «Наука», 1986. 276 с.

15. Звягельская И.Д. История государства Израиль. М.: Аспект Пресс, 2012. 359 с.

16. Рыжов И.В. Роль религиозных партий в политической жизни государства Израиль. Иудаизм: традиционные ценности и проблемы диалога. Материалы научно-практической конференции. Н. Новгород: ННГУ, РИЦ НС, 1998. 117 с.

17. Джордж Сорос может поспособствовать усилиям по созданию мощного лобби за мир на Ближнем Востоке. NEWSru.com. 2006. 24 октября. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.newsru.com/world/24oct2006/lobbi.html>

18. Косач Г.Г. Палестинская автономия: демократия и созидание национальной государственности. Мировая экономика и международные отношения. 2000. №12. С.25-31.

19. Звягельская И. Режимы в капсуле. МГИМО Университет МИД России. 2012. 06 янв. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.mgimo.ru/news/experts/document217815.phtml>

References

1. Zaharchenko A.M. Osoblivosti izrayilsko-sirijskogo j izrayilskolivanskogo trekiv blizkoshidnogo mirnogo vregulyuvannya ta poserednicka diyalnist SShA (2000-2005): zb. statej. Odesa: Feniks, 2009. S.141-149.

2. Zaharchenko A.M. Arabo-izrayilskij konflikt: problemi vregulyuvannya na suchasnomu etapi : zb. statej. Odesa : Feniks, 2009. 240 s.

3. Zaharchenko A.M. Konceptualne zabezpechennya politiki SShA shodo vregulyuvannya arabsko-izrayilskogo konfliktu v 1991-2001 rr.: avtoref. dis. kand. polit. nauk: 23.00.04 "Politichni problemi mizhnarodnih sistem i globalnogo rozvitku". Kiyiv, 2006. 20 s.

4. Lipyacka M. Realizaciya zovnishnopolitichnogo kursu Izrayilyu: novi vikliki ta zagrozi. Viche. 2011. №10. S.11-22.

5. Koppel O.A. Zovnishni faktori evolyuciyi blizkoshidnoyi regionalnoyi pidsistemi mizhnarodnih vidnosin. Politikus. 2018. Vip.3. S.58-65.

6. Epshtejn A. Izrail i problema palestinskih bezhencev: istoriya i politika. M.: Institut Blizhnego Vostoka, 2005. 214 s.

7. Epshtejn A. Izrailtyane i palestincy: ot konfrontacii - k peregovoram i obratno. M.: Institut Blizhnego Vostoka, 2009. 377 s.

8. Vorobev V.P., Chajko I.A. Izrailskij parlamentarizm: konstitucionno-pravovoj analiz. Monografiya. M.: MGIMO(U) MID Rossii, 2006. 152 s.

9. Ryzhov I.V., Shatalov-Davydov D.Yu. Izrail v sovremennyh mezhdunarodnyh otnosheniyah. Aktualnye problemy sovremennoj nauki: sbornik statej 5-j mezhdunarodnoj konferencii. Socialnye i humanitarnye nauki. Ch.39. Istoriya / Nauch. red. A.N.Suvorov, N.V.Ganina, E.V.Dymov. Samara: Izd-vo SamGTU, 2004. 235 s.

10. Torkunov A.V. Sovremennye mezhdunarodnye otnosheniya. M.: ROSSPEN. 2001. 584s.

11. Gasratyan S.M. Religioznye partii Gosudarstva Izrail. M.: Institut izucheniya Izrailya i Blizhnego Vostoka, 1996. 193 s.

12. Trajnin A.M., Lukoyanov A.K. Izrail i Iordaniya: ispytanie vremenem. Vostok 21 vek. 2012. 15 marta. Elektronnij resurs. Rezhim dostupu: <http://east21c.com/index.php/2012-02-16-12-54-16/2012-02-16-13-01-26/izrail/61-izrail-i-iordaniya-ispytanie-vremenem>

13. Mechetnaya N. David protiv Goliafa. Korespondent. 2012. №6. S. 38-40.
14. Gosudarstvo Izrail. Spravochnik. M.: Glavnaya red. vostochnoj literatury izd-va «Nauka», 1986. 276s.
15. Zvyagelskaya I.D. Istoriya gosudarstva Izrail. M.: Aspekt Press, 2012. 359 s.
16. Ryzhov I.V. Rol religioznyh partij v politicheskoy zhizni gosudarstva Izrail. Iudaizm: tradicionnye cennosti i problemy dialoga. Materialy nauchno-prakticheskoy konferencii. N. Novgorod: NNGU, RIC NS, 1998. 117 s.
17. Dzhordzh Soros mozhet posposobstvovat usiliyam po sozdaniyu moshnogo lobbi za mir na Blizhnem Vostoke. NEWSru.com. 2006. 24 oktyabrya. Elektronnij resurs. Rezhim dostupu: <http://www.newsru.com/world/24oct2006/lobbi.html>
18. Kosach G.G. Palestinskaya avtonomiya: demokratiya i sozidanie nacionalnoj gosudarstvennosti. Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya. 2000. №12. S.25-31.
19. Zvyagelskaya I. Rezhimy v kapsule. MGIMO Universitet MID Rossii. 2012. 06 yanv. Elektronnij resurs. Rezhim dostupu: <http://www.mgimo.ru/news/experts/document217815.phtml>